

LAAT JE NIETS WIJSMAKEN

JAN BRANSEN

LAAT JE NIETS WIJSMAKEN

OVER DE MACHT VAN EXPERTS
EN DE KRACHT VAN GEZOND VERSTAND

Klement

© Uitgeverij Klement, Zoetermeer 2013
Alle rechten voorbehouden.

Omslagontwerp: Prezns – Marco Bolsenbroek
Afbeelding omslag: Steve Burnett, titel onbekend.

ISBN 978 90 8687 118 6
NUR 730

De uitgeverij heeft geprobeerd de rechten van het gebruikte beeld te achterhalen. Mocht u menen rechten te kunnen doen gelden, neemt u dan contact met ons op.

INHOUD

INLEIDING: Wat woorden met mensen doen

1. Autist
2. *Zoon logikon*
3. Onafhankelijk van context en toehoorder
4. De informatiegebrek-subroutine
5. De onderzoekende houding
6. Het voorportaal van de filosofie

DEEL I: MENSEN MET GEZOND VERSTAND

1. Mensen op Endoxa
  1. Werkwoord
  2. Een wereld in het klein: Endoxa
2. Verwachting tussen voorspelling en hoop
  1. De heen- en weerwolf
  2. *Folk physics*
  3. Verwachtingen, bevoegdheden en verplichtingen
  4. Zonder deskundigen
  5. Op zoek naar houvast: voorspellen
  6. Hoop: vol verwachting klopt ons hart
3. Begrijpelijk, doelmatig en goed gedrag
  1. Alledaagse taferelen
  2. Rationaliseren

3. Begrijpelijk
  4. Doelmatig
  5. Goed
  6. Mensen
-
4. Vertrouwen en gastvrijheid
    1. Voor het slapen gaan
    2. Emoties
    3. Toevertrouwen
    4. Betrouwbaarheid
    5. Kwetsbaarheid
    6. Gastvrijheid
    7. Vertrouwen
-
5. Omgaan met grijs
    1. Een nieuwe baan?
    2. Grijs
    3. Vragen
    4. Verlangen
    5. Geld
    6. Begrip

DEEL 2: LEVEN MET EXPERTISE

6. Mensen in de huidige tijd
  1. Heen en weer
  2. Vanzelfsprekend
  3. Dialectiek
  4. *Reclaim our common sense!*

7. Wakker worden zonder wetenschap
  1. Universele preventie
  2. Camouflage en bewustzijn
  3. Wetenschap
  4. Dwaalspoor

5. Rationaliteit en interne coherentie
  6. Metamorfose
  7. Wakker
  8. En nu?
8. Inzicht zonder objectiviteit
1. De hockeycoach
  2. Respons-afhankelijke eigenschappen
  3. *Affordances* en onze taalgemeenschap
  4. Een normaal taalvermogen en gunstige omstandigheden
  5. Trammelant
  6. En nu?
9. Tevredenheid zonder beleid
1. De wijkregisseur
  2. Kwaliteit van leven
  3. Een hoogwaardige infrastructuur
  4. In de knoop
  5. Zelfvervreemding
  6. Machteloosheid
  7. En nu?
10. Verantwoordelijkheid zonder getuige-deskundigen
1. In het gevang
  2. Wie heeft de schuld?
  3. Wat als je niet aanspreekbaar bent
  4. Uit je gewone doen
  5. Rechtvaardig, neutraal, objectief... en onbetrokken
  6. En nu?

Tot slot

Literatuurverantwoording

INLEIDING

WAT WOORDEN MET MENSEN DOEN

1. *Autist*

Beer. Ze staat boven aan de trap, tweeënhalfjaar oud, en heft haar hand op, de hand waarmee ze haar teddybeer vasthoudt.

– Beer, zegt ze.

Haar vader, half achter haar, begrijpt het. Hij pakt de beer aan waarna zijn dochter tevreden de leuning van de trap beetpakt en voorzichtig naar beneden gaat, tree voor tree.

Meer dan één woord heeft ze niet nodig om een complex scenario te schetsen en haar doel te realiseren.

– Moet je horen, papa. Ik wil naar beneden en ik ben al zo groot dat ik dat zelf kan als ik de trapleuning beethoud. Maar moet je kijken, nu heb ik ook mijn beer nog in mijn hand, en dan gaat het natuurlijk niet, want ik ben niet alleen al groot maar ook nog klein. Dus als jij nu even mijn beer aanneemt dan kan ik zelf naar beneden lopen. En dan kan jij mij beneden mijn beer weer geven, want jij bent al zo groot dat jij wel de trap kunt aflopen met een beer in je hand. Oké?

Dasein. Martin Heidegger, de beroemde Duitse filosoof, zit achter een donker eiken bureau. Hij leest zijn laatste passage nog eens door en knikt instemmend.

– Voor ons erzijn heeft dit daarentegen de hoogste rang, dat we het zijn, zij het onbepaald, verstaan, voor zover zich daarin een macht toont waarin de wezensmogelijkheid van ons erzijn is gefundeerd. Dit is geen feit onder andere, maar iets

wat overeenkomstig zijn rang de hoogste waardering vereist, aangenomen dat ons erzijn dat steeds een zijnshistorisch erzijn is, ons niet onverschillig laat. Overigens, zelfs om het erzijn voor ons een onverschillig zijnd te laten zijn, is het verstaan van het zijn noodzakelijk. Zonder dat verstaan zouden we niet eens neen kunnen zeggen tegen ons erzijn.¹

Het wordt er niet altijd beter op als je meer woorden tot je beschikking hebt.

Maar hoe meer woorden je hebt, en hoe zorgvuldiger je ze kunt kiezen, hoe onafhankelijker een mededeling kan worden van de context, de toehoorder en de spreker. In het scenario *Beer* heb je genoeg aan dat ene woord, tenminste als jouw vader een goed verstaander is en jij hem ook nog jouw beer kunt aanreiken. Maar wat als er iets gezegd moet worden, zoals in het scenario *Dasein*, over een abstracte zaak die je niet kunt aanwijzen en je te maken hebt met een toehoorder die jou niet kent en een heel ander denkschema gebruikt? Wat, bijvoorbeeld, als je iemand die je niet kent iets te zeggen hebt over het gedrag van iemand die die ander niet begrijpt. Dan heb je een uitgebreide woordenschat nodig, een objectief vocabulaire dat verankerd is in de werkelijkheid eerder dan in jullie communicatieve vaardigheden, een taal die niet van jou is en niet van die ander, een taal waarin de wereld als het ware zelf aan het woord kan komen.

Het is een oud ideaal, zo'n onafhankelijke, objectief gefundeerde taal – een emancipatoir Verlichtingsideaal. Als de woorden van niemand in het bijzonder zijn is de kans immers het grootst dat er geen subjectieve vertekeningen in onze uitspraken binnensluipen. Dat, althans, is één vooronderstelling die meegekomen is met het idee dat de moderne wetenschap een bevrijdend en democratisch effect heeft omdat ze bij uitstek vorm geeft aan een grandioos algemeen menselijk vermogen: kritisch denken. In dit boek onderzoek ik de plausibiliteit van deze vooronderstelling en stel vragen over de rol van expertise en gezond verstand bij de ontwikkeling en het gebruik van

1 Martin Heidegger, *Inleiding in de metafysica*, Nijmegen: SUN, 1997, pp. 108–109.

een taal die mensen nodig hebben om zichzelf en elkaar te kunnen begrijpen. Ik trap af met een derde scenario, een scenario dat twintig, dertig jaar geleden echt nog ondenkbaar was, maar dat mij het afgelopen jaar niet alleen zelf is overkomen – ik heb ook diverse verhalen van gelijke strekking van anderen gehoord. Het schijnt langzaam maar normaal te worden.

Freek. Wij zitten in een kring. Zestien mensen die elkaar niet kennen, maar allen ingetekend hebben voor een cursus boekbinden die we de komende weken met elkaar gaan volgen. Het is de eerste cursusavond. De docent die verder prima zal blijken te zijn, heeft zich niet verdiept in de vele moderne werkvormen die er tegenwoordig op de markt zijn om elkaar op een verrassende manier een beetje te leren kennen. Hij doet een traditioneel voorstelrondje waarbij ieder over zichzelf en over zijn verwachtingen ten aanzien van de cursus mag vertellen wat hij delen wil. Freek is als vierde aan de beurt.

– Hallo. Ik ben Freek. Ik ben autist. Je merkt dat niet zo snel aan mij, daarom vertel ik het.

Iedereen luistert en knikt begripvol. Zo gaat dat, tegenwoordig. Zo stel je jezelf voor.

2. *Zoon logikon*

De gedragswetenschappen, een uitvinding van betrekkelijk recente datum, hebben een intrigerend effect op het menselijk bestaan. Natuurlijk bestonden er ook honderdvijftig jaar geleden al mensen die, bekeken met de ogen van nu, in neurologisch of gedragsmatig opzicht beschouwd moesten worden als mensen met een autismoornis. Maar zo werd dat niet benoemd. Zo werd dat ook niet ervaren. Door de omstanders niet en door de betrokkenen niet. In die tijd was er voor personen geen manier om zichzelf te interpreteren als autist. En het was niet mogelijk om met familie, vrienden en bekenden om te gaan op een manier die je kon karakteriseren en kon samenvatten onder het label “autist”. Maar tegenwoordig is dit

een respectabele manier om je plaats te vinden in de samenleving. Freek is een autist. Helder. Je weet in één keer waar je aan toe bent. Tenminste, als je voldoende geïnformeerd bent, als je genoeg meegekregen hebt uit de gedragswetenschappen, en van Freek nog iets meer hoort over de specifieke variant binnen het autismespectrum waaronder hij valt.

Mensen zijn pratende dieren. Ze gebruiken hun stem als ze zich voorstellen. “Ik ben Freek.” Blijkbaar is hun fysieke verschijning op zichzelf beschouwd nog niet voldoende om te weten wie ze zijn. Ze noemen hun naam en voegen er natuurlijk ook, als er tijd en ruimte voor is, als het van ze verwacht wordt, een label, een beschrijving, een verhaal aan toe. Ze zeggen bijvoorbeeld wat ze doen, waar ze vandaan komen, waar ze van houden, of wat anderszins kenmerkend voor ze is. “Ik ben autist.” Als je verder met ze aan de praat raakt zul je merken dat ze nog veel dieper uit onze gemeenschappelijke taal putten. Ze hebben hele verhalen over zichzelf te vertellen en het interessante aan die verhalen is dat die niet aan de buitenkant zitten, als reclameposters of etalagemateriaal, maar dat die diep ingrijpen in hoe iemand zichzelf ervaart, beleeft, begrijpt, *is*.

Daarmee zeg ik niet dat die verhalen waar zijn. Of onwaar. Aan zulke moeilijke kwesties ben ik nog lang niet toe. Daar gaat het me ook niet om. Ik kan aan het begin van de boekbindcursus best zeggen dat ik een fascinatie heb voor oude ambachten, dat ik van boeken houd, van lezen, van cultuur en traditie, en van de geur van oude boeken die ik altijd aandachtig opsnuf voor ik een band opensla. Ik kan het zelf nog geloven ook, terwijl ik bijvoorbeeld tevens weet dat ik dit praatje zorgvuldig voorbereid heb, dat ik eigenlijk aan die cursus meedoe omdat ik graag een relatie wil en geloof dat ik met dit soort zogenaamde bekentenissen vrouwen voor mij in katzwijn kan doen vallen.

‘Zich voorstellen’ is een prachtig werkwoord waar ik even over wil uitweiden. Het is verwant aan het zelfstandig naamwoord ‘voorstelling’. Een voorstelling kan twee verschillende dingen zijn, enerzijds namelijk iets in het theater, een toneelstuk bijvoorbeeld, en anderzijds een beeld dat je van iets kunt hebben, doorgaans iets abstracts dat je je concreet voorstelt, bijvoorbeeld een beeld dat je hebt van de Ware

Jacob, of het beeld van een geblinddoekte vrouw met een weegschaal en een zwaard die het begrip RECHTVAARDIGHEID voorstelt. Deze twee betekenissen van ‘voorstelling’ hebben met elkaar te maken. Een voorstelling is een manier om iets dat niet zomaar zichtbaar is door middel van een bepaald beeld, de voorstelling, aanwezig te maken, te presenteren.

En kijk nu eens naar wat het reflexieve woordje ‘zich’ bij dat werkwoord doet. Als iemand zich bijvoorbeeld een onbewoond eiland voorstelt dan doet ‘zich’ dubbel werk: het betekent zowel ‘aan zichzelf’ als ‘door zichzelf’. Als jij je een onbewoond eiland voorstelt, dan is het alsof jij dat onbewoonde eiland aan jouzelf voorstelt. Omdat je dat eiland niet daadwerkelijk waarneemt, schep je voor jezelf, voor jouw geestesoog om het zo te zeggen, een beeld van zo’n onbewoond eiland. Een voorstelling. Die voorstelling koppelt op een concrete manier jou aan het abstracte begrip ONBEWOOND EILAND. Via de concretisering, via jouw voorstelling van een onbewoond eiland is dat begrip nu door jou aan jou voorgesteld. Het is maar één beeld, één voorstelling die je van een onbewoond eiland hebt, maar dit ene beeld staat voor de hele klasse, voor alle exemplaren die tot de klasse behoren.

Iets dergelijks doe je ook als jij je aan een ander voorstelt: je koppelt dat wat niet zomaar zichtbaar is (jijzelf) door middel van woorden (je naam, een kenmerk, verhalen) aan het beeld van jouzelf dat concreet voor die ander staat. Het is maar één beeld, één voorstelling die die ander nu van jou ziet, maar dit ene beeld staat voor de hele klasse, voor alle beelden, alle gedragingen, alle ‘exemplaren’ die er van jou zijn of kunnen zijn. In wat je zegt, voeg je een interpretatie van jezelf toe aan jouw lichamelijke verschijning. Vandaar dat dit tevens te maken heeft met wat je in het theater ziet. Door te praten, door je voor te stellen, voer je een voorstelling op, een toneelstukje, één enkele opvoering van jouzelf die model staat voor de hele persoon die jij bent.

Dit is geen valse schijn. Natuurlijk kun je de ander, en jezelf, voor de gek houden. Natuurlijk kun je je leuker voordoen dan je bent en met theatraal elan voordoen hoe je de geur van een oud boek opsnuift voor je het openslaat. Stel je dan nu ook maar even voor hoe al

die leuke vrouwen bij de boekbindcursus ongemakkelijk op hun stoel beginnen te schuiven, hoe ze ingehouden zuchten en zich voorneemen om jou tijdens de pauze te bekennen dat zij ook zo van de geur van oude boeken houden. Als je jezelf toch voor de gek wilt houden, wil ik wel even meedoen.

Maar wie zich voorstelt is doorgaans oprecht. Met een duur woord is dit een kwestie van *personal identity management*.² Dat betekent geenszins dat je bezig bent jezelf anders voor te doen dan je bent. Je stelt je voor, niet aan. Je presenteert jezelf, je doet een poging zichtbaar te maken wat niet zomaar zichtbaar is: jezelf. Daar heb je, en dat zul je merken naarmate je ouder wordt, steeds meer woorden voor nodig, woorden die je als een zaklamp gebruikt, om donkere hoeken en gaten te verlichten. En zoals dat met een zaklamp in het donker is, zo is dat ook met de woorden die je gebruikt om je voor te stellen: de lichtstraal verlicht niet alleen wat aandacht krijgt maar versterkt ook de duisternis rondom. Dat wat buiten beeld blijft wordt er donkerder van, minder zichtbaar.

Waarheid en waarachtigheid doen hier natuurlijk wel ter zake. Maar het is niet evident wat in het geval van zelfinterpretatie waar en waarachtig is. Als je je voorstelt doe je geen zakelijk verslag van wat je over jezelf weet. Het is niet alsof je de thermometer afleest, of vertelt wie er bij je in de kamer zitten aan iemand die je op je verjaardag belt. Als je je voorstelt geef je ook ergens vorm aan, je brengt iets onder woorden, het is expressie, geen neutrale informatieoverdracht.

En precies omdat het expressie is, omdat het een kwestie is van onder woorden brengen, van de juiste woorden vinden, van ergens woorden aan geven, precies daarom heb ik uitgebreid over wat er gebeurt als Freek zich voorstelt en zegt dat hij een autist is. Mensen – pratende dieren, *zoon logikon*, zoals de oude Grieken zeiden – leven niet alleen in de wereld, en zijn niet alleen hun lichaam, maar leven tevens in hun verhalen, zijn ook hun stem. En waar het mij dan bovenal om gaat, is dat die verhalen gebouwd worden met en rondom

2 Ik schreef er ooit een artikel over met dezelfde titel: J. Bransen, 'Personal Identity Management'. In: C. Mackenzie & K. Atkins (eds.), *Practical Identity and Narrative Agency*, New York: Routledge, 2008, pp. 101–120

de woorden die mensen aangereikt krijgen door hun gemeenschappelijke taal. Die taal is van iedereen in het algemeen en van niemand in het bijzonder. Die taal leeft, met en tussen ons. Maar ook al is die taal van iedereen, toch heeft niet iedereen over die taal evenveel te zeggen. Sommige groepen sprekers hebben meer invloed dan anderen op hoe een taal zich ontwikkelt doordat zij beschouwd worden als ter zake kundigen. De tuinman leert mij hoe ik de woorden ‘zevenblad’ en ‘paardestaart’ moet gebruiken. De huisarts legt mij uit wat er bedoeld wordt met een prikkelbare darm en wat met de ziekte van Crohn. En de voetbalverslaggever helpt mij het verschil begrijpen tussen ‘mandekking’ en ‘in de zone dekken’.

Als het om menselijke zelfinterpretatie gaat, om wat mensen over zichzelf zeggen, om de begrippen die zij leren gebruiken om over hun gedrag te praten, over hun motieven, hun houding, hun kijk op het leven in het algemeen en dat van henzelf in het bijzonder – als het daarover gaat, dan kennen we in onze westerse cultuur een lange stoet deskundigen. Die stoet wordt aangevoerd door Griekse filosofen als Socrates en Aristoteles, met in hun voetspoor medici als Hippokrates en Galenus, kerkvaders als Augustinus en Hiëronymus, theologen als Thomas van Aquino en Luther, humanisten als Erasmus en Spinoza, natuurkundigen als Newton en Einstein, literatoren als Shakespeare en Goethe, politieke denkers als Machiavelli en Montesquieu, en moderne filosofen als Kant en Wittgenstein. Maar sinds de opkomst van de empirische wetenschappen, sinds de psychologie zich in de twintigste eeuw los is gaan maken van de filosofie, en sinds de gezondheidszorg zich is gaan herorganiseren rondom economisch verantwoorde ziektekostenverzekeringen – sindsdien is een ander type deskundige aan het firmament verschenen: de gedragswetenschapper die thuis is in de meest actuele editie van de DSM, de *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. Sindsdien lijkt een wetenschappelijk verantwoord vocabulaire beschikbaar voor als we ons ergens moeten, of mogen, voorstellen.

Er gaat een belofte van dat vocabulaire uit. Blaise Pascal kon in de zeventiende eeuw de kwetsbaarheid van het menselijk bestaan nog duiden als een gebrek aan zelfkennis. Ook al is het voor de mens mogelijk de gehele natuur te kennen, zo stelt Pascal, dit leidt uiteindelijk

tot niets, tot geen enkele zekere kennis, omdat de mens niets van zijn eigen natuur begrijpt.³ Maar met de opmars van de moderne gedragswetenschappen lijkt een vocabulaire beschikbaar gekomen waarin we met doorslaggevende accuratesse en met verantwoorde waarheidsgetrouwheid *het* verhaal over onszelf kunnen vertellen. “Ik ben Freek. Ik ben autist.”

Hier is de belofte, in een parallel met de peuter die bovenaan de trap het geluk heeft dat haar vader een goed verstaander is en zijn dochter kent waardoor ze aan één woord genoeg heeft. Net als Freek, nu.

– Moet je luisteren, beste mensen. Het is voor mij niet zo gemakkelijk te begrijpen wat er zich allemaal tussen jullie afspeelt. Ik weet alleen dat ik wat anders in elkaar zit dan jullie. Ik ben graag alleen en hoef eigenlijk niet zo veel contact met andere mensen te hebben. Ik ben het liefst thuis met mijn postzegels. Die heb ik allemaal in een album, precies op hun plaats. Ik weet nooit zo goed wat andere mensen van mij verwachten. Ik heb een dokter, of eigenlijk is het een psycholoog. Een therapeut. Zij zegt dat het goed voor mij is om meer onder de mensen te komen. Zij heeft mij het cursusboekje van hier gegeven. Zij zegt dat het daardoor gemakkelijker voor mij kan worden om ook met mijn oma, en de burens, en de mensen op mijn werk om te gaan. Zij heeft mij verteld dat het kan helpen als ik zeg wat er aan de hand is. Want jullie begrijpen dat wel. Dat ik een autist ben. Dus. Oké?

3. *Onafhankelijk van context en toehoorder*

Ik sta voor de toonbank, buig een beetje door, mijn hoofd schuin, zodat ik er beter onderdoor kan kijken.

– Die daar. Nee, nee, die niet, maar die. Ja. Die, ja.

– Oh, u bedoelt de mangobavarois kwarkpunt met krokante bodem. En hoeveel wilt u er daarvan?

– Drie, graag.

3 Blaise Pascal, *Gedachten*. Amsterdam: Boom, 1997. Zie met name fragment 199, pp. 85-92.